

Deák Ágnes

FÜLBEMÁSZÓ OLVASATOK, AVAGY HOGYAN OLVAS IRODALMAT EGY RENDŐRBESÚGÓ?*

Az 1849 utáni időszakban a politikai cselekvés tere átmenetileg bezárult a magyar értelmiségi-politikai elit előtt, s ezzel párhuzamosan a kultúra, a művelődés terepe még a korábbiakhoz képest is felértékelődött. Ahogy azt történetünk egyik főhőse, Toldy Ferenc is kifejtette egyik művének előszavában: „*Ha mindenek nem csálnak, úgy nagyobb fogékonytágot reménylhetek... oly időben, midőn az illúziók elmúltával minden elfogulatlan hazafinak azon meggyőződésre kellett ébrednie, hogy – nem mondom, dicsőségre, de – csak önfenntartásunkra is nincs más út, mint a nemzeti műveltség öntudata a múltban s minden erőkkeli emelése a jövőben.*”¹ A magyar nyelvű könyvek, újságok olvasása, vásárlása, magyar nyelvű színelőadások látogatása a nemzeti érzelmek demonstrálásának lényeges eszközt jelentette a bécsi kormányzat által propagált egységes birodalmi eszménnyel és a német nyelv használati körét a hivatalokban, az oktatásban, a társasági érintkezésben szélesíteni kívánó törekvéseivel szemben.

A „szélsőséges” nemzeti szemléletük avagy az 1848–49-es dicsőséges napokra emlékező jellegük miatt betiltott irodalmi művek kéziratos terjesztése, másolása igen elterjedt volt, amit a kormányzat igyekezett szigorú rendőri fellépéssel szankcionálni. De természetesen a legálisan megjelent munkák sem kerülhették el a hatóságok figyelmét, hiszen tisztában voltak az irodalom közvélemény-formáló jelentőségével. A rendőrség informátorai közül a műveltebbek feladatai közé tartozott a megjelent sajtó- és egyéb nyomtatott termékek szemmel tartása. Leginkább persze a külföldön és belföldön napvilágot látott politikai röpiratokra irányult érdeklődésük, de esetenként a szépirodalom egy-egy alkotása is bekerült a „bizalmiak” jelentéseibe. Az „Adolf fia” néven jelentő informátor például már 1850 februárjában figyelmeztette Eduard Podolskyt, a 3. hadsereg-parancsnokság rendőri osztályának vezetőjét a *Hölgyfutárban* „Sándor” aláírással megjelent versre s egyes, megítélése szerint a morállal ütköző írsokra a lap hasábjain.²

Nem volt ez másképp Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári főkormányzójának bizalmi embere, Zákos Elek esetében sem. Tordai Zákos Elek, Hunyad

* A tanulmány a BESÚGÓ RENDSZER AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN MAGYARORSZÁGON ÉS A BIRODALOM EGÉSZÉN BELÜL, 1849–1859 című, T/026 354. sz. OTKA kutatási program keretében készült.

¹ Toldy Ferenc: A MAGYAR KÖLTÉSNET KÉZIKÖNYVE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB IDŐIG. I. köt. Pest, 1855. X.

² Titkos jelentés „Adolf fia” szignóval, Pest, 1850. február 20. Magyar Országos Levéltár, Abszolútizmuskori Levéltár, D 36. A cs. kir. magyarországi és erdélyi (III.) hadseregpáncsnokság rendőri osztályának iratai, 5. cs. „Geheime Rapport”. „Sándor”: EZENTUL ÉLETEM című versében a hazának szenteli egész jövőjét. Frankenburg Adolf pedig BÉCSI ÉLETKÉPEK FA- ÉS ARANYRÁMÁKBAN című írásában – miközben megrója Hollósy Kornéliát, amiért elhagyva a magyar színpadokat, Bécsbe szerződik – egy hüttelsdorfi nyilvánosházban tett látogatását írja le. *Hölgyfutár*, 1850. február 18. 40. sz.

és Borsod vármegyék táblabírója 1822-től hivatalnokként szolgált Erdélyben, 1848 előtt kamarai tisztviselő volt. Az 1847-es tiszti névtár a poroszlói sóhivatal pénztárnokaként tartotta számon. Karl Friedrich Kübeck báró, az udvari kamara akkori elnöke szerint 1840 és 1848 között jó szolgálatokat tett, visszaéléseket tárt fel a pénzügyi igazgatásban, jelentett a pártviszonyokról. Ezért jutalmat is kapott, s kétszer előléptették. 1848–49-ben „üldözéseket” kellett elszenvednie, de ezek mibenlétére vonatkozóan sajnos közelebbi információk nem állnak rendelkezésre. 1849-ben már Julius Haynau tábornagy foglalkoztatta a forradalmi időszakból a bécsi kormányzat kezére került ún. Kossuth-elnöki iratok áttekintésére. 1850–51-ben Karl Geringer báró császári biztos is igénybe vette informátori szolgáltatásait, majd a temesvári tartományi pénzügyi igazgatóságához küldték. 1853 elejétől kezdve Kübeck ajánlására Albrecht főherceg egyik fő „bizalmi embere” lett havi száz forint fizetéssel, amit utólagos nyilatkozata szerint saját levelezők fenntartására fordított. Albrecht főherceg nagyon meg volt vele elégedve. A véglegesnek szánt, úgynevezett definitív államigazgatási szervezet kialakításakor, 1854-ben igyekezett munkája elismeréseképpen a pénzügyi igazgatásba visszahelyezni Zákost, s nagyváradi pénzügyi főtanácsossá kineveztetni, azonban Andreas Baumgartner pénzügyminiszter nem támogatta ezt arra hivatkozva, hogy Zákos már évek óta nem azon a területen dolgozott.³

Toldy Ferenc, „a magyar irodalomtörténet atyja” már az 1820-as évek végétől kezdve a magyarországi irodalmi élet aktív résztvevője volt. Maga német család gyermeke, ám már szülei tudatosan törekedtek fiuk nevelésében a magyar nyelv és kultúra elsajátíttatására, ahogy fontosnak tartották a szlovák nyelvre való taníttatását is. Toldy irodalomtörténészként, a Kisfaludy Társaság létrehozásának kezdeményezőjeként és igazgatójaként, az Egyetemi Könyvtár igazgatójaként és az MTA titoknokaként már az 1830–40-es években hírnevet és elismerést szerzett magának. A „Nemzeti Könyvtár” sorozat gondozásában a nemzeti irodalom olyan alakjainak munkáit jelentette meg, mint Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Vörösmarty Mihály és Kisfaludy Sándor. Ugyanakkor távol állt tőle a magyar nyelv és kultúra mitizálása. Erdélyi Jánosnak például a következőket írta 1854-ben: „*Bizony kár, ha oly feje is, mint a Kegyedé, megerősíti a közönséget azon hiszemenben, hogy a mi nyelvünk minden mástól független: úgysis e nézet az, mely eddig is mind nyelvészetünknek, mind őstörténetünknek megőző betűje volt. E nézet egyfelül áll büszkeségünknek, másfelül kényelemszeretetiünknek mód nélkül hízelkedik; és csak erősítsük benne a magyart, majd az a szégyen éri, hogy a külföld fogja teremteni a magyar nyelvtudományt, mi csak annak torzképét tudtuk előállítani.*”⁴

1849 után is folytatta vállalkozásait. 1851-ben jelent meg A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE (Ő- ÉS KÖZÉPKOR) című munkája, 1853-ban Az ÚJKORI MAGYAR NEMZETI IRODALOM I. füzet, 1854-ben A MAGYAR KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE, 1855-ben A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM KÉZIKÖNYVE. Emellett folytatta az Újabb Nemzeti Könyvtár szövegkiadói tevékenységét. Gyulai Pál szavaival élve a neoabszolutizmus szorító viszonyai között Toldy „egy üldözött vallás apostolaként” gyűjtötte maga köré a magyar kultúra elkötelezettjeit, s szervezte újjá az Akadémiát, megindította az *Új Magyar Múzeum* folyóiratot, melynek nyo-

³ MOL D 41. Magyarország katonai és polgári kormányzósága katonai osztályának iratai, 718/1853., 5435/1854., 9260/1854., 11 051/1854., 16 616/1854., 7043/1855., 4351/1856.; Magyarország és a hozzákapcsolt Részek tiszti névtára 1847dik évre. Buda, 1847. 408.

⁴ Toldy Ferenc levele Erdélyi Jánoshoz, Pest, 1854. október 14. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár.

mán új irodalmi kör alakult ki körülötte.⁵ Toldy valóban még az elkeseredettebb pillanatokban is személyes küldetésének érezte a nemzeti kultúra képviselését és pártolását. Kazinczy Gáborhoz írott leveleiből érzékletesen előtűnik elszántsága, ugyanakkor esetenként a pillanatnyi csüggedés is: „*Hidd el, néha öntudatlanul meglep e gondolat: mi volna jobb: to be or not to be! S nem tudom, a nemzetszeretet vallása-e az, vagy haszontalan hiúság, mely azt súgja: neked élned kell; vagy a fajszeretet, mely szent kötetmekkel terhel: tán mind a három; s így aztán csak felvesszük újra az igát s vonjuk, voncoljuk, míg más hatalom felle Hamlet kérdésére*” – írta folyóirata kapcsán 1855-ben.⁶

Toldy 1850-től a pesti egyetemen az egyetemes és magyar irodalomtörténet magántanáráként is nagy aktivitást fejtett ki. Visszaemlékezései szerint minden nehézség ellenére ezeket az éveket tekintette élete legszebb éveinek: „*Gyönyörű, buzgó, népes collegiumok gyűltek körülöttem. Láttam papokat, tanárokat s más nem tanulókat köztük. Egyetemünkben a tanárok nagyobb serege idegen vagy kevéssé lelkes. Barátom! Legszebb éveim voltak azok, midőn azt a tranquilla potestast gyakoroltam!! Oly lában álltam importált kollegáimmal, úgy tudtam Bécsben a kultuszministeriumban (gáncstalanul a mai álláspontunkról) föllépní, hogy nem gyanították, mily szellem hat ki az előadásokból, még ha Aristoteles Rethorikájáról vagy Tacitusról vagy a Niebelungokról szóltam is.*”⁷ A kormányzat azonban távolról sem volt oly gyanútlan, ahogy azt Toldy szerette volna.

Gyulai Pál Kazinczyval párhuzamba állítva Toldy alakját a következőképp nyilatkozott Toldynak a politikai hatalomhoz való viszonyáról: „*Toldy került minden nyílt összeütközést bárminő kormányval, de irodalmi buzgalomával, a múlton és jövőn csüngő lelkesedésével, hathatósabban gyöngítette az újabb németesítő rendszert sok zajos hazafnál. Mindketten nem politikai eszmék, hanem a nemzetiség és nemzeti műveltség bajnokai voltak, s azt hitték, hogy ez amazt inkább biztosítja a politikai intézményeknél is.*”⁸ A művészet és a gyakorlati politizálás világa az irodalom nemzeti feladatai ellenére is elkülönült Toldy és köre szemléletében.⁹

Toldy valóban nem kívánt nyílt összeütközésbe kerülni az új kormányzattal. 1850 nyarán például beadványban fordult az uralkodóhoz, melyben támogatást kért magyar történeti forrásgyűjteménye (Ungarische Historische Quellensammlung) kiadásához, s hogy a művet az uralkodónak ajánlhassa. Bécsből felvilágosítást kértek Haynautól Toldyról. A júliusban született jellemzés szerint Toldy 1848 előtt mérsékelt ellenzéki volt, egyetlen igazi terhelő adat ellene az, hogy Buda visszavétele után ő fogalmazta meg az Akadémia nevében Kossuthhoz intézett hódoló iratot. Magánéletét illetően a jellemzés kitér arra is, hogy kétszer nősült, s „*feleségei felett zarnokoskodott, nem ritkán durván bántalmazta őket*”. Egyébként azonban „*szép szellemi képességekkel rendelkez, s a magyar irodalmi világban hírességnek számít*”. Csatolták ehhez Tognio Lajos pesti

⁵ Gyulai Pál: TOLDY FERENCZ. IN: GYULAI PÁL EMLÉKBESZÉDEI. Buda-Pest, 1890. 70. Vö. még Kuncz Aladár: TOLDY FERENC. Bp., 1907. 64–65.

⁶ Toldy Ferenc levele Kazinczy Gáborhoz, 1855. augusztus 9. MTA Kézirattár; M. Irod. Lev. 4-r. 126. sz. Idézi: Kuncz Aladár 64. Vö. még Abafi Lajos: TOLDY FERENC LEVELEI KAZINCZY GÁBORHOZ. *Figyelő*, XIX. köt. 1885. 27–43., 95–112.

⁷ TOLDY FERENCZ HÁTRAHAGYOTT IRATAIBÓL. II. *Budapesti Szemle*, 1879. 19. köt. 393.

⁸ Gyulai Pál: i. m. 68. Vö. Váczy János értékelésével: „...*az elszibadt nemzeti érzést az irodalom és tudomány ápolásával feleleveníteni s a mult idők emlékeivel félénken nyilatkozó nemzetiségünket erősíteni senki sem törekedett sem buzgóbban, sem sikeresebben, mint Toldy Ferenc*”. Váczy János: TOLDY FERENCZ. 1805–1875. *Századok*, 1905. 599.

⁹ Tóth András: TOLDY FERENC ÉS TUDOMÁNYOS KÖZÉLETÜNK 1849–1860. (ADALÉKOK AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁNAK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.) IN: AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEI, V. 1970. 353.

orvosprofesszor nem túlságosan hízelgő véleményét Toldy jelleméről és „*ultramagyarizmusáról*”. Ezek után nem meglepő, hogy az uralkodó nem fogadta el a mű ajánlását.¹⁰

Toldy A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE című művének bevezetőjében is igen lojálisan emlékezik meg a magyar nyelv és irodalom gimnáziumi tantárgyként való megtartásáról, mondván, azért „*a közoktatást kormányzó főhatóságnak őszinte hálával tartozunk*”.¹¹

Munkáinak sorába szervesen illeszkedett MAGYAR CHRESTOMATHIA című műve, melyet 1853-ban jelentetett meg Pesten két kötetben. Célja a magyar nyelv és irodalom oktatásában használható kézikönyvet készíteni a gimnáziumok számára, mint írja, „*az ékes-szólás-, költészet- és széptan gymnasiumi előadásaihoz alkalmas példákat nyújtani*”.¹² A XVIII., de főképp a XIX. századi magyar irodalom és történettudomány legjelesebb képviselőinek munkáiból válogatott, a szerzők között találjuk Arany Jánost, Vörösmarty Mihályt, báró Eötvös Józsefet, Kölcsey Ferencet, Kazinczy Ferencet, Kisfaludy Károlyt éppúgy, mint Hunfalvy Pált, Szalay Lászlót, gróf Teleki Józsefet. A kortársak és a későbbi értékelők is hangsúlyozták, hogy e korszakban megjelent művei, s ez különösen igaz a CHRESTOMATHIA esetében, nemcsak tudományos vállalkozásként, de a hazafias nevelés szempontjából is kiemelkedő fontosságúak voltak: „*De nemcsak tudományos becsüknél, hanem pedagógiai értéküknél fogva is nagy jelentőségűek e művek, sőt az ifjúságnak a hazafias érzésre való nevelése tekintetében egyenesen úttörő munkák. Mert a magyar oktatás történetében első volt Toldy Ferenc, aki megtette azt a »szokatlanságot«, hogy a gimnáziumi ifjúság számára írt irodalomtörténeti tankönyvbe felvette a politikai irodalom és szónoklat történetét, ki mervén mondani bátran, hogy »a szabad Magyarország ifjúsága előtt a szabadság tudománya nem lehet többé tiltott portéka«*” – írta Ferenczy József egy későbbi vállalkozásáról, az 1867-ben megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASÓKÖNYV-ről.¹³

A megjelent két kötetet Toldy benyújtotta a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, s kérte, hogy engedélyezzék tankönyvként való használatát a gimnáziumokban. A helytartóság továbbította kérvényét, mégpedig támogatólag a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Az engedélyezésre azonban már nem kerülhetett sor, mindenekelőtt azért, mert munkájára felfigyelt Zákos Elek is, aki részletes jelentést készített arról alkalmazóinak.

„*A nevelésnek és képzésnek – legalábbis a nyilvános, közvetlenül a kormány irányítása alatt álló intézményekben – a most már véglegesen elfogadott kormányzati rendszerrel teljes összhangban kell folynia. Ellenkező esetben a kormány nemcsak hogy egyfajta lassú öngyilkosságot követ el, de az sem igazolható, hogy növendékeket az általános kormányzati rendszerrel szembeszegülő cselekedeteikért felelősségre vonjuk, mely cselekedetekre azon ellenséges szellemű intézmények ösztönözték őket, amelyekből kiléptek a gyakorlati életbe. Ugyancsak magától értetődő, hogy a legüdvösebb törvények is csak kevésbé vagy egyáltalán nem tudnak használni, ha nem biztosított szigorú véghezviteliük bármiféle elhajlással szemben. Ezen nézet által vezetve, miután tudomásomra jutott, hogy az itteni iskolai ifjúságot nagyjából a legcsupaszabb alkotmányosság és a*

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok. A III. hadsereg-parancsnokság rendőri osztályának iratai, 44/1850., 247/1850., 660/1850.

¹¹ Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. 2. javított kiadás. 1. köt. Pest, 1852. IV.

¹² Toldy Ferenc: MAGYAR CHRESTOMATHIA. Első folyam. A nagy gymnasiumok V. és VI. osztályai szükségieivel alkalmazva. Pest, 1853. III.

¹³ Toldy Ferenc: IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASÓKÖNYV, VONATKOZÁSSAL MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÉRE. 2. jav. kiadás, Athenaeum, 1876; Ferenczy József: EMLÉKEZÉS TOLDY APÁNKRA. In: EMLÉKLAPOK TOLDY FERENC SZÜLETÉSE SZÁZADI ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRE. Bp., 1906. 5.

szeparatizmus eszméi, azaz az egységes és abszolút monarchia elveivel nyílegyenesen ellentétes eszmék szerint oktadják és nevelik, elengedhetetlen kötelességemnek tartottam erről több ízben is minden kétséget eloszlató bizonyítékok csatolásával jelentést tenni a magasabb hatóságoknak. Időközben azonban eltelt egy egész év anélkül, hogy bármi is történt volna a baj orvoslására. A mi, időhöz és térhez a gőz- és az elektromos-magnetizmus felhasználása nyomán kevésbé kötött korszakunkban a Rossz sokkal gyorsabban terjed, mint korábban. Most amellet, hogy utalok saját korábbi beadványomra a felsőoktatásról, szerencsém van előterjeszteni egy mintapéldát, mely bizonyítja, hogy nyilvános oktatásunk milyen éles ellentétben áll a legfelsőbb helyen elfogadott kormányzati rendszerrel, hozzátéve ehhez azt is, hogy hasonló visszas állapottok uralkodnak minden nem német koronatarományban. Miközben készen állok, hogy ez utóbbi állításomat, ha szükséges, bizonyítsam, bátorkodom feltenni a szerény kérdést: hogyan lehetséges, hogy egy ilyen Chrestomathiát, mint az ide csatolt, a cenzúra szabadon útjára engedte? Még annyit teszek hozzá, hogy a szóban forgó, az egyetemi könyvtáros Toldy Ferenc által összeállított Chrestomathiát egész Magyarországra nézve oly mértékben kizárólagos tanítási segédletnek fogadták el, hogy még nemrégiben is – ahogy 1853. évi 48. jelentésemben jeleztem – a pozsonyi evangélikus líceum nyilvánosan azzal dicsekedett, hogy ott is a kérdéses példatárból tanítják az ifjúságot” – fejt ki elveit Zákos jelentésének bevezetésében.¹⁴

Ezek után megkezdji a CHRESTOMATHIA jelentéséhez gondosan csatolt két kötetének tárgyalását. Természetesen véleménye nem nélkülözött minden alapot, hiszen valóban kimutatható a válogatás alapelvei között az a motívum, hogy az anyanyelv- és irodalomoktatásnak egyben a nemzetiség és a haza iránti elkötelezettség erősítését is kell szolgálnia. Sőt bizonyos szöveghelyek – talán nem véletlenül – valóban közvetlen politikai aktualizálásoknak is könnyen teret engedhettek. Zákos éles szemmel figyelt fel ezekre a lehetséges „áthallásokra”, történelmi párhuzamokra.

Mátyás király alakjáról például Toldy Péczeli József MAGYAR TÖRTÉNET-e alapján kiemeli, hogy a hűtlenséggel vádoltakat pusztá vádra nem marasztalta el, az ország nagyjait is bevonta a vizsgálatba, sőt magát is kötelezte a törvényes út betartására, s engedte, hogy ha törvény ellen kívánna tenni, „szabad légyen nem engedelmeskedni” neki.¹⁵ Az ekkor használatban lévő történelemtankönyvek viszont – noha kitérnek a „meghalt Mátyás király, oda az igazság” mondásra – Mátyást önféjű, önkényes adókat kivető uralkodóként, bár nagy hadvezérként és a tudományok, művészetek támogatójaként ábrázolják.¹⁶ Zákos szerint Mátyás fenti jellemzése a jelen „nehéz átmeneti időszakában” igazolást nyújthat a felséges császár kormányzatának az egész császárállam javára tett lépései ellenében való fellépésre, sőt az ifjúságot arra a gondolatra is vezetheti, hogy az 1848–49-es események főkolomposai elleni perek és ítéletek igazságtalanok és törvényellenesek voltak, mivel az ország nagyjainak egyetértését nélkülözték.

De Zákos még jó néhány részben felfedezte az ellenszegülésre való felhívást. Például Kazinczy Ferencnek a szigetvári Zrínyi Miklóst jellemző szavaiban, melyekkel elbeszélte, hogyan buzdította és eskette fel a várvédő társait a következő alternatívát állítva eléjük: „Decius-e, ki magát áldozatul nyújtja a földalattiaknak, csakhogy a hon és az azt vé-

¹⁴ Zákos Elek 99/1853. számú jelentése, keltezés nélkül. MOL D 41 17 969/1853. Zákos minden további megjegyzése és kommentárja ebből az iratból származik, ezért a továbbiakban ezt nem tüntetem fel. A jelentés német nyelvű, az idézeteket saját fordításomban közlöm.

¹⁵ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 21.

¹⁶ Vö. Schirhuber Mór: MAGYAROK TÖRTÉNETE. Átdolgozott kiadás, Buda, 1849. I. füzet 63.; Hornyánszky VICTOR: VEZÉRFONAL AZ ELSŐ ISKOLAI TANÍTÁSNÁL AZ OSZTRÁK CSÁZÁRBIRODALMI TÖRTÉNETBEN. Fordította Galgóczi Károly. Pest, 1854. 52.

*dő sereg sértetlenül maradjon; vagy az a Turpilius, ki nem pirúla életben maradni, míg a hitelenség minden társait leszabadalá?”*¹⁷ Zákos ekképp „fordítja” le a politikai aktualitás nyelvére a részlet „üzenetét”: „*Ez nyilvánvalóan annyit jelent, mint: Nem szégyenlitek magotokat, Ti Gyávák, életeteket folytatni, miután hiszteség a legnemesebbeket közületek sorra hóhérbárdra juttatta? Vagy nem a legszentebb feladatunk őket a legelső adandó alkalommal példászerűen megbosszulni!*”

Toldy közölte Wesselényi Miklós BALÍTÉLETEKRŐL című munkájának egy részletét is. Zákos ez ellen a szöveg tartalmától függetlenül a szerző személye miatt emeli fel szavát, tévesen azt állítva, hogy Wesselényit ezért a munkájáért ítélték el és börtönözték be.

De önmagában a „hazaszeretet” és a „haza” fogalmak használata is elfogadhatatlan volt számára Magyarországra vonatkoztatva, s ezzel valójában az oktatáspolitikai egyik lényeges alapelvét kívánta érvényesíteni. Az összevont földrajz-történelem tantárgy keretében ugyanis ebben az évtizedben az ókor és a középkor után Ausztria – mint a „haza” („Vaterland”) – története következett, egyetemes történeti kitekintéssel. S csak ennek keretében, a birodalom egyik tartományaként kerülhetett sor a szűkebb „szülőföld” („Heimat”), azaz Magyarország történeti hagyományainak összefoglalására.¹⁸ Így aztán Zrínyi Miklós szigetvári esküje vagy Kölcsey Ferenc PARAINESIS-e Zákos számára az elfogadhatatlan magyar szeparatizmust és nacionalizmust rejtette magában. Ez utóbbi múrról Zákos így nyilatkozik: „*Ismét csak minden nem magyar dolgot kizáró, ezáltal egyenesen osztrákellenes patriotizmus és nacionalizmus, a fanatizmus legszűz határáig vüve, remélhetjük-e egyáltalán, hogy az az ifjúság, amely egyszer ezt a mérget magába szívta, majd amikor a cselekvés pillanata reájuk nézve is eljő, mint az Összausztria állampolgárai és honpolgárai fognak működni és tevékenykedni?*” Eötvös József BÚCSÚ című költeménye¹⁹ sem kapott tőle kíméletesebb kritikát: „*A magyarság szentségét eszerint mindenben, csak az Összausztria honfainak és állampolgárainak szentségében nem lehet megtalálni; az édes fájdalom, a Magyarország osztrákellenes önállóságát és függetlenségét magában foglaló múlt iránti epekedést... nyíltan és a kormány égése alatt a fiatal lelkekbe csöpögtetni, melyek amúgy is fogékonyak minden ábrándra, veszélyes lehet a rendre és a kormány zavartalan működésére nézve.*”

Sőt önmagában a magyar történelemről való elmélkedésben is kivetnivalót talált Zákos. Szabó Dávid JOZÉFA című munkájából A TERMÉSZETBEN NINCSEN ENYÉSZET címmel közölt Toldy egy részletet, amelyben az egyedek pusztulásáról, de az élet folyamatoságáról értekezett a szerző a visegrádi vár romjai alatt: „*Sőt nem halunk-e meg részszerint mi magunk is, folyvást és szüntelen, midőn az el- és kiválasztások minduntalan bizonyos részek elrontásán, kiküszöbölésén munkálkodnak? Nem halálemléküül állnak-e itt a kormos falak is? Hol ezeknek királyi fénye, melyben a nép, ha egészen boldog nem is, legalább méltán büszke volt? E hullámok, melyek lábainknál holdezüstölve cikáznak, hajdan, míg a magyar szó Kaukasus bércsein túl uralkodott, kevély paloták s éggel vívó tornyok árnyaiban, világhódító nemzet lármája közben hempelygének; míg most azokból, itt-ott, egyikét faldarabnak gyászoló képét tükrözik vissza, s partjaikon az egykori fényes Aquincumból alig néhány téglatorédék akad meg a szántó ekéjében.*”²⁰ Zákos ekképp ír: „*A márciusi napok előtt joggal írhattak efféleket; akkoriban a*

¹⁷ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 26.

¹⁸ Deák Ágnes: „NEMZETI EGYENJOGÚSÍTÁS”. KORMÁNYZATI NEMZETISÉGPOLITIKA MAGYARORSZÁGON 1849–1860. Osiris, 2000. 285–286. Példaként vö. Victor Hornyánszky: GESCHICHTE DES ÖSTERREICHISCHEN KAISERSTAATES. Bd. I.: DIE ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER VON DEN ÄLTESTEN ZEITEN BIS ZUM JAHRE 1526. Pest, 1853 és AZ OSZTRÁK BIRODALOM ÁLLADALOMTANA. Prasch után fordítá Vincze István Paulin. Pest, 1854.

¹⁹ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 161–162.

²⁰ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 69.

központi hatalmat a sajátos magyar kormányzati szervek, mint a magyar udvari kancellária, a magyar udvari kamara és a helytartótanács, mindenekelőtt pedig a magyar országgyűlések és a megyék sokféleképpen akadályozták közhasznú törekvéseiben; ezekre a szervekre és nem a központi kormányra vagy még kevésbé a legmagasabb dinasztiára vonatkozhattak ezek a hiányok. A márciusi napok után azonban, amikor egyetlen és oszthatatlan Ausztria, egyetlen s az akadályok által tovább már nem beszorított központi kormányzat létezik egész Ausztria számára, most a tanulóifjúságban vágyat ébreszteni az egykor létezett, kizárólag különálló-magyar nagyság iránt, vagyis egyfajta vonakodást, ha nem egyenesen valóságos és tetteles gyűlöletet kelteni és táplálni a jelen és annak megalkotói iránt – a szó »most« kifejezetten elő is fordul – enyhén szólva igen kevés jó szándékról tanúskodik a kiadó és a cenzor részéről.”

Még a Habsburg-család egyes tagjainak dicsőségét zengő szemelvények sem minősültek kifogástalanoknak. A Mária Terézia 1741-es segélykérését megörökítő Horváth Mihály-szövegrészben²¹ például az akkori nádor, gróf Batthyány Lajos neve is benne foglaltatott, amit önmagában nyílt provokációnak minősített Zákos. József nádor alakja Toldy Ferenc emlékbeszédéből²² pedig, akinek ajtaja minden folyamodó előtt előzetes bejelentkezés nélkül is mindig nyitva állt, csak az Albrecht főherceggel való előnytelen összehasonlítás miatt került bele a kötetbe Zákos szerint, hogy gúnyt és gyűlöletet szítson, hiszen „a dolgok jelenlegi állásában a Fenség palotájának magas kapui természetesen nem állhatnak bejelentkezés nélkül mindenki előtt nyitva”. I. Ferenc koronázásának felidézésebe is beleszötte persze Toldy Kazinczy Ferenc szövegéből a „boldog király, ha magát szeretve látja népétől! boldog nép, mely magát szeretve látja királyától!” igazságot, könnyen értelmezhető ellentétet állítva fel saját jelenének viszonyaival. Nem csoda, hogy Zákos lecsapott erre a mondatra is.

De persze elragadta időnként a lendület, s meglehetősen furcsa képzettársításokra készített, hiszen a „sorok között olvasás” hevülete túlfeszített értelmezésekre is csábíthatott. Abban például teljesen igaza volt, hogy Tóth Lőrinc 1844-es útirajzából a Hollandiáról szóló szemelvény, a zsarnokait – legyen az a tenger hulláma vagy a spanyol király zsoldosai – mindig legyőző kis holland nép dicsőítése a zsarnok szó említésével óhatatlanul politikai tartalommal töltődik. Ezt követően azonban Tóth Lőrinc az 1838-as pesti árvíz szomorú példáját idézi fel, s a víz elleni védekezés szükségességére szólít fel: „Nálunk sokan kétségbe esnek Pest jövődjéről, s megmenthetlennek hiszik azt a Duna árjaitól, mivel az 1838-ki kiöntés iszapja bemocskolja hazánk ifju menyasszonyának tiszta ábrázatát: míg itt egész ország ezredes harcban él a nagy oceánnal, azt meggyőzi, visszaszorítja, korlátolja, sőt épen ellenségét használja okosan céljaira.”²³ Ezt pedig Zákos így kommentálja: „Krajna, Karintia és Stájerország lakói között Bécsét Dunának, Dunajnak is hívják, s valójában a fent idézett rész olvasása minden magyar lelkében akaratlanul is azt a benyomást kelti, hogy az ellenséges szemlét »Duna« szó alatt a mindent elöntő, elpusztító fővárost, Bécsét kell érteni. Ezt a részletben említett árvíz 1838-as évszáma és az annál 10 egységgel magasabban levő 1848-as forradalmi évszám közötti, mondhatjuk úgy, mágikus-kabalisztikus összefüggés még tovább határozza. Elkerülhetetlen, hogy az ifjúság ne így fogja fel ezt a részletet...”

Katona Géza AZ EMBER KÜLÖNBÖZŐ ÉGALJ ALATT című szemelvényben pedig a különböző éghajlatok befolyását taglalja az ott élő népek „nemzeti sajátságaira”, de – mint fi-

²¹ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 39.

²² Toldy Ferenc: MAGYAR CHRESTOMATHIA. Második folyam. A nagy gymnasiumok VII. és VIII. osztályai szükségéhez alkalmazva. Pest, 1853. 25–26.

²³ MAGYAR CHRESTOMATHIA 2. füzet 7.

gyelmeztet – „*az égalj nem kényszerít, hanem csak hajlamít*”, s kitér a hatását korlátozó tényezőkre is, mint például „*önkéntű zsarnokkormány, szegénység, silány tápszerek*”.²⁴ Zákos diadalmasan felmutatta ezt a részletet is megbízóinak: „*Nem jut-e minden növendék akaratlanul is arra a tévongolatra, hogy nem ő és tulajdonképpen saját tehetetlensége – aminek erejét az itteni ifjúság oly feltűnően demonstrálja –, hanem az állítólagos, semmiféle törvényt, csak saját kedvét és önkényét ismerő tirannus állítólagos önkénye a bűnös a növendék, egykori és jelenlegi társainak szellemi alulfejlettségében, miközben mindent, ami a hunok zseniklakta ege alatt világra jön, a speciális-magyar klíma ereje hangos zsenivé teszi.*”

Zákos fellépése ez alkalommal igen eredményesnek bizonyult. Jelentése nyomán a magyarországi helytartóság 1853 júliusában felhívta a Legfelsőbb Rendőri Hatóság figyelmét a kiadványra, amely továbbította az információt a kultuszminisztériumhoz. Vizsgálat indult, melynek eredményeként megállapítást nyert, hogy a szöveggyűjtemény „*a katolikus vallással szembeni vallási indifferentizmusa, számos politikailag kényes szövegrésze miatt*” a magyar gimnáziumok használatára teljesen alkalmatlan, s ezért a minisztérium utasította az iskolaügyi hatóságokat, hogy gondoskodjanak arról, egyetlen gimnáziumban se taníthassák, még átmenetileg sem.²⁵ Ezenkívül kifogásolták azt is, hogy csak a legutóbbi két évszázad írásaiból válogatott Toldy. A minisztérium szándéka az volt, hogy a Szent István Társulattal kezdeményez tárgyalásokat, mivel az is tervbe vette, hogy a magyar irodalomtörténet fontos forrásait egy a HALOTTI BESZÉD-től kezdve átfogó kiadást készített iskolai célokra.²⁶ 1855-ben azután meg is jelent a Lonkay Antal által összeállított szöveggyűjtemény.²⁷

Toldy tett még két kísérletet – mint írja – elsősorban kiadója anyagi veszteségeinek elkerülése végett a kötet iskolai használatának engedélyeztetéséért. Két beadványt juttatott el a kerületi iskolahatósághoz, melyekben igyekezett a kötet ellen szegezett vádakat cáfolni. Büszkén vallotta, hogy műve egyik felekezettel szemben sem részrehajló, ugyanakkor a „*keresztény-vallásos szellem*” mélyen áthatja (részletesen felsorolja az idevágó szemelvényeket), így a vallási közömbösség vádja teljesen megalapozatlan. Arra a megjegyzésre, hogy hiányzik művéből a „*speciális osztrák színezet*”, a következőképp válaszol: „*...bátran ki merem jelenteni, hogy ilyen mindenekfeletti nemzeti nyomás mellett... nehéz, talán lehetetlen lenne ebben a vonatkozásban nagyobb elővigyázattal és őszinte akarattal eljárni*”. Hiszen – folytatja – válogatásából hiányzik minden „*kizárólagosan magyar*”, nem szerepelnek benne olyan szónokok és költők, akik ezt az irányt képviselték, miközben jó néhány szemelvény „*az uralkodóház dicsőségére és a magyar népnek az uralkodóházhoz fűződő legbelsőbb és leggyengédebb kapcsolataira emlékeztet*”. S itt is hosszú példafelsorolás következik. Harmadrészt pedig utal Toldy arra, hogy A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE című művének függelékében már közzétett egy a legrégebb nyelvemlékektől induló válogatást. Ugyanakkor felveti azt a lehetőséget, hogy a CHRESTOMATHIA két kötetéhez kiegészítésül szerkesztene egy harmadik kötetet, ami ezt a szempontot is érvényesítené, s ezzel módosítaná a munka belső arányait. Neki is látott e pótkötet tervezésének, abban főleg ókori klasszikusok munkáiból kívánt válogatni, de emellett a

²⁴ MAGYAR CHRESTOMATHIA 2. füzet 14.

²⁵ A Legfelsőbb Rendőri Hatóság átirata a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1853. szeptember 20. MOL D 41 17 969/1853.

²⁶ Helfert államtitkár utasítása a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, Bécs, 1853. szeptember 13. MTA Kéziratár, Történl. 4-r. 41. sz.: Toldy Ferenc MAGYAR CHRESTOMATHIA-jára vonatkozóak.

²⁷ A MAGYAR IRODALOM ISMERTETÉSE. OLVASÓKÖNYV FELSOBB TANODÁK HASZNÁLATÁRA. 1. KÖT.: SZEMELVÉNYEK A LEGRÉGEBB IDŐTŐL Bessenyei. Pest, 1855.

német kultúra oly jeleseinek is teret adott volna, mint Schlegel, Ranke, Görres, Lessing, Goethe, Schiller és Klopstock.²⁸ Beadványát és javaslatát azonban október közepén elutasították.²⁹

Tudjuk azonban, s épp magától Toldytól, hogy ez nem jelentette azonnal a szöveggyűjtemény használatának teljes megszűnését: „...*ama gonosz Chrestomathiát* használják Pesten, de pro forma egy-két darabot más könyvből is magya[ráz]nak. Én ehhez csak azt adhatom, hogy Horváth Cyrill a [ren]deletben talált oly ajtócskát, melynél fogva nem tekinti rögtön végképp kitiltottnak a könyvet, s így használják ezt is. Tégy tehát, amint lehet” – írta egyik levelében Szvorényi Józsefnek, az egri nagygymnázium tanárának 1853 novemberében.³⁰ Arról azonban nincs információnk, hogy Horváth, aki a pesti katolikus főgymnázium igazgatója volt ekkor, miféle kiskaput talált, s azt meddig használhatta az oktatási kormányzat politikai nyomásgyakorlásának viszonyai közepette.

Zákos később sem feledkezett meg Toldyról, 1855 folyamán több jelentést is készített az egyetemi oktatói karon belüli vitatott kérdésekről, s ezek egyikeként jelentette, hogy a meghalt Stanke filozófiaprofesszor helyébe Toldy javasolta Horváth Cyrill meghívását az egyetemi katedrára, hangsúlyozva, hogy a filozófia oktatása csak magyarul lehet hatékony, mivel a jórészt magyar nemzetiségű hallgatók nem tudnak elég jól németül ahhoz, hogy német nyelvű előadásokat hallgassanak.³¹ Emellett kifejezetten hangsúlyozta Horváth erényeként, hogy az honfi, s nem más tartományokból érkező idegen. Zákos – visszautalva saját 1853-as fellépésére – igencsak indulatosan szól Toldy személyéről: „Az egykori Franz Schedel és a mostani Toldy Ferenc önkéntes önnemletlenítésével szemelláthatólag emberi mivoltából is kivetkezett”; különben a lelkiismerete rávezetné, hogy mindenki számára, legyen az magyar vagy szlovák, egyenlő jogokat kell biztosítani.³²

De Zákost nem személyes ellenszenv vezette a Toldy művével szembeni fellépésben. Nem ez volt ugyanis az egyetlen eset, hogy irodalmi alkotást tett jelentésének tárgyává. 1854 októberében például Lisznai Kálmánnak³³ a *Pesti Napló* október 29-i számában megjelent, HOGY HÍVTÁK MÁTYÁS KIRÁLYT című költeményét elemezte:

„Most is folyik egy törökháború, és Mátyás király is annak idején Csehországban, Podjebrad

²⁸ Toldy két beadványvázlata a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, Pest, 1853. szeptember 23. és október 8., valamint tervezete MAGYAR CHRESTOMATHIA A FELGYMNASUMI IFJUSÁG SZÜKSÉGEIHEZ ALKALMAZVA. HARMADIK VAGY PÓTKÖTET. IDEGEN IRODALMAKBÓL VÁLOGATOTT MINTADARABOK címmel: MTA Kt, Történi. 4-r. 41. sz.

²⁹ A pest-budai kerületi iskolahatóság feljegyzése, Buda, 1853. október 17. Uo. Toldy azonban ennek ellenére nem mondott le a két kötet átdolgozott, második kiadásának tervéről. 1854 augusztusában például Kazinczy Gábornak így ír: „Chrestomathiámnak második kiadásához egy széptani s egy irodalmi bevezetést kell írnom, s némely darabjai helyébe másokat szemelnem.” 1854 decemberében pedig két fordítandó szemelvényt küld Kazinczyknak e célból. Toldy levelei Kazinczy Gáborhoz, 1854. augusztus 5., december 8. MTA Kt, M. Irod. Lev. 4-r. 126. sz.

³⁰ Toldy Ferenc levele Szvorényi Józsefhez, Pest, 1853. november 8. OSZK Kt, Levelestár. (Sérült irat.) A gimnázium értesítőinek tanúbizonyossága szerint oktatásra nem került itt a mű, ugyanakkor egészen az 1855–56-os tanévig szerepelt a tananyagban A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. 1855-től ebben az intézményben a Lonkay-féle szöveggyűjteményt alkalmazták.

³¹ 1854-ben a téli szemeszterben a pesti egyetem filozófiai kara hallgatóinak 52,2%-a volt magyar, 18,9% német, 6,7% „cseh-szláv”, 12,2% délszláv, 10% pedig zsidó nemzetiségű. Deák Ágnes id. mű 8. táblázat.

³² Zákos Elek két jelentése 52/1855. és 53/1855. számozással. MOL D 46 Magyarországi katonai és polgári kormányzósága iratai. Polgári osztály. 8333. X. A. Oktatás 1855.

³³ Lisznairól s rendőrségi megfigyeléséről lásd: Szilágyi Márton: LISZNYAI KÁLMÁN. In: A MÁRCIUSI IFJAK NEMZEDÉKE. „NEM KÜZDÉNK MI SEM DICSŐSÉG-, SEM DÍJÉRT”. Szerk. Körmöczy Katalin. Bp., 2000. 314–324., illetve a Szilágyi megjelenés alatt lévő Lisznai-monográfiáját.

fogságában volt; és a jelenleg szintén Csehországban tartózkodó császárt és Magyarország megkoronázott királyát, Ferdinándot szintén elsősorban jószívűért magasztalják; és Mátyás királynak is azt tanácsolják a költeményben, hogy Magyarországra tartó útján ne hozzon tanácsadót, senki fülbemászót, röviden semmit saját szívének kívül, ami egyedül nem hazudik neki.

Végezetül pedig már korábban jelentették, hogy Felső-Magyarországon, hivatalosabban szólva a kassai közigazgatási kerületben, vagy ahogy az értelmiségi elégedetlenkedők jobban szeretik hívni, a kassai koronatarományban már emlékérméket is láttak, melyek a koronázott magyar király, V. Ferdinánd visszatérésére utaltak.

Másrészről viszont azt a véleményt is jelentették, hogy Ófelségét, a felséges császárt és királyt az intelligens és szorgalmas vagy munkás tömeg a minisztérium foglyának tekinti; Ófelsége mindig a legelénkebb óhajának adott hangot, hogy »hűséges«, hősies magyar népet újra szemtől-szembe láthassa; de emiatt aggódott a minisztérium, s a diadalutat állítólag életveszélyesnek minősítette s ennek megerősítésére egy pár tucat értelmetlenül magyart lecsukatott.

Raadásul az elégedetlenek jobbik része minden népszerűtlen dolgot mint a császártól idegent, egyedül a minisztériumtól jövőt állítja be; miközben Ófelségét, szent személyét igazságosnak, jószívűnek és lovagiasan hőselkűnek festik le.

Elég az, hogy a kérdéses költemény, mondjon ugyan ezt vagy amazt, Talleyrand találmánya szerint egy valamit mond, de másvalamit ért alatta.³⁴

A vers azonban arról a szokásról szólt, hogy évente egyszer a vidéki nép énekekkel hívta országlátogatásra a királyt. A „török csaták idejében” kifejezés ugyan valóban előfordul abban, Csehországról azonban szó sem esik a költeményben, bár igaz, hogy éppen ezt megelőzően Lisznai maga valóban járt ott. Abban persze igaza lehetett Zákosnak, hogy önmagában Mátyás alakja a szeretett magyar király szimbólumaként latens ellentétben állott a jelen politikai viszonyaival, de a vers interpretációjához felhasználhat szövegszövegeket teljesen önkényesen kötötte a vers szövegéhez.

A helytartóság egyik alkalmazottja készített szakvéleményt Zákos jelentéséről.³⁵ Összegzése úgy szólt, hogy a költemény egészen a Mátyás korabeli szellemben íródott, s a legkisebb aktualizálás sem lelhető fel benne. A török háborúk említése csak Mátyás dicsőséges tetteire hívja fel a figyelmet, a tanácsadók pedig Gara és Újlaky, a Hunyadi-család ellenségei, azok „fülbemászója” pedig V. László, aki a büntelen Hunyadi Lászlót kivégeztette. V. Lászlót azért vezethették félre, mert nem beszélt magyarul, s tolmácsokra szorult, ezért is hangsúlyozzák majd a költeményben, hogy Mátyás viszont magyar. Mindebbe V. Ferdinándot belevonni teljesen önkényes értelmezés. Aki ebben a költeményben forradalmi tendenciát szimatol, azt azzal a rendőrügynökkel lehet egy sorba állítani, aki egy könyvet elkobzott, mert annak a címe ez volt: FÖLDGÖLYÖNK LEG-ÚJABB REVOLÚCIÓINAK TÖRTÉNETE A LISSABONI FÖLDRENGÉS ÓTA. Egy régi közmondás szerint nem létezik olyan rossz, amelynek ne akadnának dicsérői. De ez fordítva is igaz, nincs olyan tiszteletre méltó és szent dolog, amelyet tisztátalan kezek ne érintenének. Zákos nem egyszerűen olvas a sorok között, hanem belemagyaráz azokba olyan értelmet, ami ott nincs. Az efféle „gondolatvadász” („Gedankenjäger”), akinek tevékenysége demoralizálódást, másfelől pedig bizalmatlanságot gerjeszt, olyan „féreg, amely az állam fáján élőködik”. Maga is megszívlelhetné a költemény e szavait:

³⁴ MOL D 44. Magyarországi katonai és polgári kormányzóság iratai, titkos iratok, 3542/1854.

³⁵ MOL D 44 3542/1854. A jelentés német nyelvű, saját fordításomban idézem.

„Ne hozzá! útravalót,
Fullajtárt, tanácsadót,
Fülbemászó bogarat.”

„Az efféle hiperlojálisok – fejezi be a véleményt – sokkal jobban tennék, ha már saját idejüket nem tudják jobbra felhasználni, ha az államigazgatás drága idejét kímélnék, s efféle cselekedésekre nem vennék igénybe. Érvényes rájuk V. Károly szövege: »Isten mentsen meg a barátaitól!«”

Ezek után az ügyet ad acta tették. Úgy tűnik azonban, ezt követően – ha nem is feltétlenül ezért – megingott a bizalom Zákos iránt. Egy 1856-os beadványából kiderül, hogy a feleslegessé vált informátort mint kiszolgált hivatalnokot nyugdíjaztatták. Adolf Thierry báró rendőrminiszter 1859-ben a következőképp foglalja össze Zákos esetét: „Bizalmas alkalmazásának utolsó időszakában azonban felmerült a gyanú, hogy feljelentéseivel tisztátalan célokat szolgál, így, mivel büntethető cselekményt nem lehetett felróni neki, Magyarországról eltávolították, s Brünnbe internálták, ahonnan később engedélyt kapott Gratzba áttelepülni. 1859 októberében engedélyzték számára Pest és Buda kivételével a szabad lakóhely választást.” Zákos ekkor folyamodványt nyújtott be, s kérte a háromszori kényszeráttelepülés költségeinek, 1057 forint (osztrák értékben) megtérítését, amit jóvá is hagytak számára.³⁶

Így végződött egy nagyon ígéretesen induló rendőrinformatóri pályára az évtized végén. Nem tudjuk pontosan, mi játszott közre Zákos bizalmi helyzetének megingásában, de a jelentéseinek megbízhatóságába vetett hitet a túlbuzgóságból fakadó hajlama az interpretáció túlaktualizálására mindenképpen alááshatta. Irodalmi olvasataiban azonban jól rávilágítanak arra, milyen szempontok és elvárások szerint tekintett a kormányhatalom a magyar irodalom művelőire ezekben az években.

A történet csattanójaként azonban azt is el kell mondanunk, hogy maga Toldy Ferenc – ha egy évtizeddel korábban is, 1836 és 1843 között – szintén a titkosrendőrség zsoldjában állt, s az irodalmi élet alakjairól maga is küldözgetett denunciateljesítményeket.³⁷ Minden bizonnyal nem sejtette, hogy majdan ő is a besűgőrendszer kárvallottja lehet.

³⁶ Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1856. március 4. MOL D 41 4351/1856.; Thierry rendőrminiszter előterjesztése az uralkodó számára, 1859. november 17. Österreichisches Staatsarchiv, HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859–1861. Teil 1, No. 851.

³⁷ Kornai István: A BÉCSI CSÁSZÁRI KORMÁNYOK KÉMEINEK JELENTÉSEI A MAGYAR ÍRÓKRÓL, AZ AKADÉMIA TAGJAIRÓL. Petőfi Irodalmi Múzeum V. 4131/204.; Taxner-Tóth Ernő: KÖLCSEY ÉS A MAGYAR VILÁG. Akadémiai Kiadó, 1992. 293. Köszönöm Pajkossy Gábornak és Szilágyi Mártonnak a Toldy besűgőműltjára vonatkozó információkat.